

Mål & Mæle • 4

4. årgang 1978

Center eller centrum?

Der er stadig diskussion af og til om ordet *center*: nogle kan ikke lide det og mener vi bør holde det ude og nøjes med *centrum*. Men det er allerede for sent, fremgår det af reportagen om *center's* indvandring og tilpasning i det danske sprog. Side 9

Der mangler et ord!

Som regel synes man at der kommer tilstrækkeligt med nye sære og svære ord ind i dansk. Og så kan det endda være næsten umuligt at få indført en god ny og nyttig glose. Side 15

Forskellen mellem en staldlygte og et lokomotiv?

Den kender alle vist, men findes den type sproglig leg også på andre sprog? Er det noget udbredt og almenmenneskeligt at lege med sproget udelukkende for at lave sjove, pjattede og frække ting med det? Side 17

Det var som . . .

Banden og sværgeren er absolut ikke det samme. Sagkundskaben arbejder med raffinerede forskelle i teknik og effekt, og med karakteristiske variationer fra sprog til sprog. Læs den skrappe artikel om banden og sværgeren i dansk og engelsk. Side 24

Sprogligheder 2

Center I centrum 9

Lørner 15

Sproglig nonsens . . . 17

At bande 24

Blandt det danske sprogs forskellige dialekter anses den sjællandske for den der hæver sig lige så højt som cypresserne plejer at hæve sig over de lave buske.

Lavrids Kok (1634-91)

SPROGLIGHeder

? Kære Erik Hansen.

Hver gang jeg siger til min far, at nede i skolen får allesammen flere lomme penge, end jeg får, så siger han bare, at det hedder „får de allesammen“. Det kan jeg ikke forstå, for hvorfor må allesammen nede i skolen så sige allesammen, uden at lærerne siger noget til det?

Venlig hilsen

Jan Selchau, 11 år

Rungsted Kommuneskole

! Kære Jan.

Vi synes det er helt i orden at sige allesammen får flere lomme penge end Jan, og jeg skal prøve at forklare hvorfor.

Din far er altså ude på at få dig til at sige enten de får allesammen flere lomme penge eller alle får flere lomme penge. Det er også en rigtig måde at bruge ordene på. Kun allesammen når der har været et vi, I, de eller et andet flertalsord først: vi gik allesammen i vandet, husene er allesammen gule med rød tag. Din far er nok opdraget til ikke at bruge allesammen alene; hvis der ikke står vi, I osv. først, skal det derfor kun hedde alle: alle gik i vandet.

Din måde at bruge allesammen på er noget nyt – det er ikke engang kommet med i ordbøgerne endnu, men der er mange på din alder der siger det, og om 50 år er det måske helt almindeligt hos alle børn og voksne. Det skal vi ikke være ked af, for det er en god og tydelig måde at tale på.

For det første kan man ikke være i tvivl om hvad det betyder; din far brokker sig jo ikke fordi han ikke forstår meningen når du siger allesammen var til fodboldtræning. For det andet får man på din måde en betydningsforskel frem som man ikke kan klare hvis man kun må bruge alle. Hvis du bruger alle alene, betyder det 'alle mennesker i verden, men ikke nogen bestemte'; det hedder derfor alle kan lide Olsen-banden og alle bør lære at læse og skrive. Men hvis du siger allesammen, så er det ikke alle i hele verden, men bare alle af nogen bestemt som vi lige har talt om: allesammen kan lide Olsen-banden, nu skal allesammen have nye skjorter (men det betyder det samme som de kan allesammen lide Olsen-banden og nu skal de allesammen have nye skjorter). Hvis din far siger alle får for mange lomme penge, så ved man faktisk ikke rigtig hvad han mener.

Men lad nu være med at rette ham. Det er så irriterende at blive afbrudt når man er i gang med at sige noget.

EH

? Kære Mål & Mæle
Kig på det kursiverede sted i sætningen fra en annonce fra Alborg Universitetscenter: „Ansøgeren (til et seniorstipendium ved institut for sprog, kommunikation og kulturhistorie ved centret) skal vedlægge en projektbe-

skrivelse, hvori der præciseres de problemstillinger, som primært ønskes belyst, og som ligger inden for instituttets forskningsområde.“

Jeg synes det dér og som lyder ganske grinagtigt forkert – hvis I synes ligesådan, så forklar hvorfor. Muligvis er det noget med anknytningsbestemmelsen de problemstillinger, der passer til den første henførende ledsætning, og som ikke passer til den anden?

Blandt de titusind problemer ved henførende ledsætninger kunne jeg godt tænke mig lidt kommentar til to (hvis det da kun er to?). For det første: konstruktion med to sideordnede henførende sætninger, altså den skabelon som jeg tror er fejlagtigt brugt i annoncen: X, der er A, og som er B – hos G. Brandes kan man endnu finde og der i stedet for og som. Der må være noget prosahistorie på skabelonen.

For det andet: den slags (underordnings) fordblinger af henførende ledsætninger man kan finde i sætningskløvninger, de bruges let og ofte i talesprog, men fremkalder vist lidt tøven når man skriver eller læser dem: det er nogle af dem der kommer kl. 3 der skal have klø og (?) det er ham der har pengene vi er ude efter.

Venlig hilsen

Lars Peter Rømhild
Birkørød

PS: Efter en sund forstads-københavnsk barndom og ungdom med stærk præference for der, slår det mig at jeg nu i min triste akademiske alderdom, især i skrive-sprog, er blevet en voldsom som-forbruger (i sætninger hvor der og som er lige gode);

er det et isoleret og tilfældigt forhold, eller er det en epidemi („sprogudvikling“)? I sidste tilfælde siden hvornår? i hvilke socialgrupper? i hvilke sproggenrer?

D. s.

I Kære Lars Peter Rømhild. Og sideordner to led der er parallelle både grammatisk og indholdsmæssigt. Adskiller de to led sig blot lidt fra hinanden lyder det galt med og: *hun såvede pinden over med omhu og højre hånd*. Det er også det der er galt med eksemplet fra Alborg; *som primært ønskes belyst* er en bestemmende henførende sætning; den bestemmer nærmere hvilke problemstillinger der er tale om i *de problemstillinger*, og som ligger inden for instituttets forskningsområde skal derimod nok ikke være bestemmende. Det kan jo næppe være meningen at nogle ikke ansatte ansøgere til et stipendium på et institut skal præcisere hvilke problemstillinger der ligger inden for instituttets forskningsområde – men det er faktisk det der står de skal, og det er det der er grinagtigt. Meningen er jo nok at de i Alborg parentetisk vil gøre opmærksom på at problemstillingerne i alle tilfælde skal ligge inden for instituttets område. Sætningen overtræder altså reglen om at man med og ikke kan sideordne en bestemmende og en parentetisk henførende sætning fordi de ikke er grammatisk parallelle. De kunne have klaret problemet ved at skrive: ... *hvori der præciseres hvilke problemstillinger inden for instituttets område der primært ønskes belyst*. Men så havde

de ikke narret fjenden i Alborg.

To henførende sætninger der er parallelle (begge parentetiske eller begge bestemmende) kan selvfølgelig godt sideordnes med og. Så gælder der i dansk den regelmæssighed at kun *som* kan bruges efter og, eller og men: *an-knytningsbestemmelsen der passer til den første ledsætning og som (ikke der) ikke passer til den anden*. Ikke desto mindre kan G. Brandes godt skrive: *Holland, der havde givet Cartesius Ly, og der under Spinozas egne Stamme-fællers vanvittige Fanatisme undte ham et Fristed ...* Der findes flere eksempler hos forfattere fra forrige århundrede, men i dag kan og *der* ikke findes.

Henførende sætninger midt i en kløvning af typen: *det er ham der har pengene, vi er ude efter* er aldeles perfekte i talesprog. Her bliver intonationen ved med at stige indtil *pengene*, så der ikke er nogen muligheder for misforståelser (og dette angiver man vel bedst ved ét pausekomma efter *pengene* og ikke andre). Når de ikke findes så ofte i skriftsprog, skyldes det vel for det første at kløvninger i det hele taget er meget sjældne i skriftsprog, for det andet at de ikke kan noteres så man ved læsning ikke kan tage fejl i første omgang. Ligegyldigt hvordan man sætter kommaerne kan man opfatte *det er ham der har pengene* som en afsluttet sætning.

For brugen af *som* over for *der* gælder der mange sinderige regler og tendenser: *der* kan ikke bruges som andet end grundled. I kløvninger (*det er ham der kender os, det er ham vi kender*) bruges

næsten kun *der*, i tilfælde hvor *der* ikke kan bruges er *som* ofte udeladt. *som* foretrækkes ved parentetiske sætninger og sætninger hvor henvisningen sker over større afstande: *Petersen nede fra Skolegade, som (sjældent der) er 56 år, blev valgt, men den fra kvarteret omkring Skolegade der var yngst, blev valgt*. *Som* er som sagt eneste mulighed efter og. Ellers foretrækkes i dag *der*.

Alt dette kan kort siges således: i skriftsprogskonstruktioner (parentetiske, fjernstillede eller sideordnede sætninger) bruges *som*, i talesprogskonstruktioner (kløvning) bruges *der*.

Aage Hansen har i sin *Moderne Dansk* (3, s. 448) lavet statistik på *som* og *der* hos forskellige forfattere: Drachmann, Martin A. Hansen og lov nr. 215 af 31.5. 1963 har 50-70 % *som*, Ribbjerg og tekster med replikker hos Wied og Leck Fischer 5-6 % *som*.

I dit læserbrev har du ét sted valgt *der* hvor *der* var valgfrihed, ét sted uden valgfrihed har du udeladt et *som*, og det er jo en *der*-tendens. Alligevel har du 2/3 *som* – nemlig fordi du bruger skriftsprogskonstruktioner der kræver *som*.

OT.

? Kære Jens Normann Jørgensen

Med fornøjelse har jeg læst din artikel i Mål & Måle. Jeg lurar på om din „lur“ side 18 ikke kommer af „læsesalstur.“ Jeg mener at huske det.

Med venlig hilsen
Klaus Ferdinand
(student fra
Herlufsholm 1944)

! Kære Klaus Ferdinand.
Du har ganske ret i, at „lur“ i din tid har været sammen-trækning af „læsesalstur“. I jeres bevidsthed har I, når I led under denne strafs kvaler, haft sammentrækningen „l(æsesalst)ur“. Vi havde derimod sammentrækningen „l(adbyt)ur“, da straffen i mellemtiden havde ændret indhold. Undervejs havde der været plads til „l(ørdagst)ur“. „Lur“ har altså hele tiden holdt sig, men indholdet af straffen har ændret sig.

Det giver anledning til nogle overvejelser. For jeg husker tydeligt, at jeg først meget sent opdagede sammenhængen mellem „ryle“ og „ringe i vestibule“. Derimod stod sammenhængen mellem „lur“ og „ladbytur“ klart i min bevidsthed. Selv om vi altså ikke var klar over mekanismen i sammentrækningerne, har visse ord begyndt deres eget liv – også i vores bevidsthed. Og på dette punkt kan vi så begynde at udskille nye ord i sproget. Og spørgsmålet er, om ikke „lur“ med tiden blot har fået betydningen „den straf, der idømmes overtrædere af bestemte typer og som gerne afsones lørdag eftermiddag“ – uanset hvilken sammen-trækning, vi hver for sig har tolket ud af ordet.

Venlig hilsen

Jens Normann Jørgensen

? Kære Mål & Mæle.
På det kontor, hvor jeg er ansat, har vi haft nogle sprogdiskussioner, og jeg vil nu lade spørgsmålene gå videre til Mål & Mæle. For det første, hvad betyder *vindskibelig*. For det andet, hvad mener Mål & Mæle om den moderne udtale *båndoptar* i stedet for *båndoptager*?

Med venlig hilsen
Ellen Rasmussen
Aars

! Kære Ellen Rasmussen.
Ordet *vindskibelig* er gammelt i dansk, men bruges så at sige ikke mere, og det er selvfølgelig derfor man kan komme i tvivl om det. Men inden vi går rigtig i gang, kan vi bede læserne om at besinde sig på betydningen: hvad vil det sige at en person er *vindskibelig*?

...

Endelsen *-skibelig* er beslægtet med *-skab* i *venskab*, *lederskab* osv. (engelsk *friendship*, *leadership*), og den betyder 'af den og den beskaffenhed'. *Vind* er ordet *vinde*, men i en betydnings-

variant som knap nok findes mere: *vinde* betyder 'udføre', 'arbejde', 'skaffe sig noget', og hele ordet betyder altså 'med evne til at udføre el. skaffe sig noget'; med moderne ord: 'initiativrig', 'foretagsom' (også 'grundig'). *Vindskibelig*hed er absolut en smuk og god egenskab.

Det sjove er at ordet indbyder til at lægge en helt anden betydning ind – og det skulle være mærkeligt om ikke mange af læserne gjorde det for et øjeblik siden. De fleste synes vistnok at *vindskibelig* betyder 'ustabil' el. 'opportunistisk'. Det må hænge sammen med at ordets bestanddele ved deres ydre form får én til at tænke på visse andre ord med en lignende ydre form: *vindhas*, *vindbøjtel* (måske også *vendekåbe*), og omskiftelig, og disse ords betydning overføres så til det sagesløse *vindskibelig*.

Jeg har også hørt udtalen *båndoptar* hos unge mennesker, og jeg mener tillige jeg har hørt en *deltar* og en *modtar*.

Lydforbindelsen *-ager* er for længe siden blevet til *-ar* i en del hyppigere ord: *Amar*, *blikkenslar*, *skomar*, *hvabehar*, *tar* for *Amager*, *blikkenslager*, *skomager*, *hvadbehager*, *tager*. Og når nutidsformen *tager* udtales *tar*, så kan navneordet *-tager* gå med i købet, i al fald i de mere hyppige ord (det kan vist ikke hedde *en aftar*); hvis *arbejdsgiver* og *indehaver* bliver almindelige nok, må vi også vente udtalerner *arbejdsgir* og *indehar*!

Der er nu bare noget ved *båndoptar* der generer. Den endelse der skrives *-er* og som betegner en der gør noget, er altid en stavelse

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til Erik Hansen og Ole Togeby. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til ARENA, Forfatternes forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

og mærk det

SPROGLIGHEDER

for sig: en læs-er, en flyv-er, en støvsug-er, en bag-er. Der er altså forskel på en roer, en beboer, en seer og nutidsformerne ror, bebor og ser. Bådoptar, deltar og modtar er derfor uregelmæssige fra et orddannelsessynspunkt.

EH

? På yderdørene til Københavns Universitets nye bygninger på Amager sidder der et nærmest rundt håndtag som skal drejes når man vil åbne døren. Instruksen står på et skilt ved siden af: VRID. Der er noget ved dette vrid der virker forkert, synes jeg. Har jeg ret?

Kirsten Rask
Humblebæk

! Ja! Jeg har selv set og brugt de håndtag, og meningen er naturligvis at man skal dreje, ikke vride.

Ganske vist betyder vride 'foretage en drejende bevægelse', men der ligger yderligere i vride at bevægelsen går imod den drejende genstands egentlige funktion. Vride er derfor altid noget med uorden, vold, skader eller smerte.

Man kan vride halsen af led eller forvride en ankel; man kan vride sig af smerte eller ubehag, man kan vride en nøgle eller en vandhane i stykker eller vride en kar-klud (det er en voldsom bevægelse, hvorved kluden midlertidigt mister facon), og man kan vride en skrue så gevindet bliver ødelagt.

At vride et håndtag må være det den bomstærke indbrudstyv gør når hun har opgivet at få dirken til at virke. Pæne mennesker der skal ud og ind ad en dør, drejer håndtaget.

På svensk betyder vrida nærmest bare 'dreje', 'sno' uden nødvendige bitoner om vold og ødelæggelse. I Sverige vrider man fredsommeligt på vandhaner og radiatorer, folk vrider deres ure op, løjtnanterne vrider deres overskæg, og selv vinden vrider mod nordøst.

Gad vidst om arkitekten på Københavns Universitet Amager ikke har fået et parti vrid-skilte billigt i Sverige!

EH

Mål & Mæle

Redaktion:

Erik Hansen og Ole Togeby

Lay out: Bent Rohde

Tegninger: Henning Nielsen
Ekspedition:

Arena, Forfatternes Forlag.

Hald Hovedgaard

8800 Viborg

Telf. (06) 63 80 60.

Giro 6253857

Tryk:

Nørhaven Bogtrykkeri a/s,
Viborg

Mål & Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er kr. 35,00 pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til forlaget Arena. Alle henvendelser om adresseforandring, fejl ved bladets levering osv. bedes derimod rettet til postvæsenet.

Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

I M & M nr. 3 1977 besvarer Ole Tøgeby spørgsmålet: hvorfor hedder det *sprødt* med stød, men *sødt* uden stød? Svaret er meget mærkeligt, og – efter min mening – talen-uden-om.

Svaret er naturligvis at *sprødt* har bevaret lang vokal, *sødt* har fået kort vokal, og en sådan kan som bekendt ikke være stødbasis. Hvis *sød* ikke havde fået vokalen forkortet havde det også haft stød. Det kan man rigtig hævde da de adjektiver der bevarer længde alle udtales med stød: *spædt*, *stupidt* osv. Hvis man finder på at skrive et *mørkerædt* barn vil man enten udtale det med langt æ med stød eller med blødt d (efter kort vokal) plus stød (da blødt d jo er stødbasis).

Men mon ikke spørgeren har ment hvorfor vi i det ene tilfælde har bevaret den lange vokal (+ stødet) men i det andet tilfælde fået vokalen forkortet (med stødtab til følge)? Hertil kan vist svares at det kun er i tilfælde hvor intetkønsformen er sjælden i brug og ikke har nogen (længere) tradition bag sig, at længden bevares.

Aage Hansen
Charlottenlund

I Kære Erik Hansen. Jeg griber pennen i anledning af en passus i en besvarelse til Gustav Graae i M & M nr. 3 1977: „stukke, der nok ikke bruges meget uden for jagtsproget, ...“

Ordet er en hæderkronet term indenfor smedehåndværket: at *stukke*, betegnende en arbejdsproces, en *stukning*, betegnende et arbejdsprodukt, en *stukkeambolt*: et arbejdsredskab.

Stukning består i at for-
korte et langagtigt materiale

(et arbejdsemne) samtidig med at dets tværsnit forøges. Materialet opvarmes til det er glødende. Der hamres nu på det i den ene ende, med en stukkeambolt som underlag. Ved at begrænse det opvarmede område med vand (fra essetruget) kan man opnå en partial stukning i en fortykkelse, et bestemt sted på emnet.

Venlig hilsen,
Claus Bruun
Østerby Havn
Læsø

I Kære Ole Tøgeby. En lille tilføjelse til artiklen om „sprødt“.

Folk der beskæftiger sig med metal bruger en udtale som rimer på „blødt“. Min kilde er Svejsecentralen, ingeniør Ib Schleicher, hvor flere ingeniører kun bruger denne form. Man taler om et „sprødt brud“ modsat et „sejt brud“.

Med venlig hilsen,
Henning Skaarup

I Til Mål og Mæles redaktion. A pro-pos Deres artikel om huller i sproget: Jeg har også følt manglen af et ord der på linie med *mæt* fortæller, at man ikke er tørstig mere. Derfor har jeg i flere år brugt et hjemmelavet ord, *vædt*. Jeg synes, det ligger ligesom og under mig over, at der ikke er flere, der har fundet på det. *Mæt* man har fået *mad*. *Vædt*: man har fået væde.

Venlig hilsen,
Agnete Elkjær Laursen
Ballerup

I Vi har mundtligt fået spørgsmålet hvorfor det skal hedde *gøre nar af én* når det hedder fx *grine ad én*.

Det er rigtigt nok at alle vejledninger, også Retskriv-

ningsordbogen, siger at det hedder *gøre nar af* og intet andet. Det er udtrykkets historie der ligger bag denne lidt overraskende afgørelse. Det betyder oprindeligt 'gøre én til nar', og *af* er det samme *af* som vi har i udtryk som *lave et bord af egetræ*, *et håndtag af plastic*, *han gjorde en stor pianist af sin unge elev* – altså det *af* der står mellem produkt og materiale. I disse forbindelser er der vist ingen der finder på at skrive *ad*, og hvis den oprindelige betydning var levende for folk endnu, ville ingen være i tvivl om at det skulle være *gøre nar af*.

Men *gøre nar af* opfattes ikke mere i den oprindelige betydning – eller rettere: betydningen af helheden er den samme, men de fleste forbindelser ikke noget med delene i den (det er jo derfor man skal have udtrykket forklaret). Man kan også se det *af* at man nu om dage kan bruge det alene, dvs. uden *af* ...: *han skal altid gøre nar (gør nar du bare er da vist kun en vitt)*. Det vil sige at *gøre nar* nu er blevet et udtryk på linje med en hel række andre ord og vendinger som betegner en ringeagtende eller aggressiv gestus: *grine*, *vrange*, *rynke på næsen*, *trække på skulderen*, *true*, *snerre*, *række tunge* osv. Den som disse uvenlige gestus rettes imod, kan knyttes til ved hjælp af *ad*: *grine ad én*, *trække på skulderen ad én*, *knurre ad én*, *række tunge ad én* osv. Og det passer fint i mønsteret med *gøre nar ad én*.

Der er som sagt ingen tvivl om hvad håndbøgerne i pæne sprogmanerer siger om *gøre nar ad*. Men fra et nutidigt synspunkt er det svært at finde argumenter mod *ad*. Og i hvert fald: kan man accep-

tere *han gør altid nar* (uden af ...), så bør man ikke have noget imod *gøte nar ad*.

E. H.

? Kære Mål & Mæle!

Som altid er det en fornøjelse at modtage det lille, stofmættede tidsskrift.

De havde en meget morsom artikel „Huller i Sproget“ – Jeg har fundet et hul, som jeg gerne ville have belyst, for-gæves har jeg eftersøgt det i Otto Kalkar: „Ordbog over det gamle danske Sprog“.

Tilfældigvis stødte jeg på ordet „Scholle“ i et tysk digt, ordet betyder den af ploven opvæltede jord, men det synes, at vi i nudansk ikke har et ord herfor, og det må der selvsagt have været tidligere.

Plovfuren er jo kun plovens spor i jorden, men hvad kan den vendte jord være kaldt, jeg kunne tænke mig noget som kam (kamme over) værp, varp eller vult. – Vi kender jo muld-varp og værp i forb. med halvdelen af en ager og vandkam som en dæmning.

Venlig hilsen,
Gustav Graae

! Det tyske *Scholle* er ingen specialglose, men betyder bare 'jord' eller 'muld'. Om der er et særligt tysk ord der betegner den jord plovjernet vælter op, ved vi ikke. Men om forholdene i dansk henvendte vi os på Institut for dansk Dialektforskning på Københavns Universitet, og derfra kommer følgende svar:

Det ser ganske rigtig ud til at vi her har et „hul i sproget“, endda i hele det danske sprog, siden dialekterne heller ikke synes at kende nogen fast benævnelse for den af ploven opvæltede jordstrimmel.

Ved pløjningen skelner man mellem *landet* eller *landsiden*, den upløjede jord, og *furen*, *mulden* eller *muldsiden*, den pløjede del. Selve ploven har (i venstre side) en skinne der hyppigst kaldes *landsiden* eller *landstykket*, også *landfjælen* eller blot *landet*, og den er forneden forstærket med en skoning, *landsliddet* eller *landsålen*; den næst efter skæret vigtigste del af ploven, den der vælter jorden op (til højre), hedder overalt *muldfjælen* eller *muldpladen*, undertiden forsynet med et *muldslid* forneden.

Man kan åbenbart udmærket klare sig med at lade ordet *fure* (i dialekterne oftest *for* eller *forre*) omfatte både fordybningen og den jordstrimmel der væltes op af ploven, *man vender furen*.

Heller ikke i den righoldige landbrugsfaglige litteratur synes der at være nogen fast benævnelse for denne specielle del af furen; man kan finde ord som plov- eller pløjestrimmel og plovkam brugt delvis synonymt med *fure*, især når der tænkes på furens bredde, men det er vist skrivebordsdannelser, fjernt fra den danske muld.

Chr. Lisse

? Kære Mål & Mæle.

Hedder det *tiden* er *fremskreden* eller *fremskredet*? Ifølge Retskrivningsordbogen kan det vist kun være *fremskredet*?

Karin Balslev
Værløse

! Sådan kan man strengt taget ikke læse Retskrivningsordbogen. Formen *fremskreden* (*fremskredent*, *fremskredne*) står ganske vist ikke i RO, men det udelukker ikke at den eksisterer og at man kan stave

den på en fornuftig måde. Ordene *laf* og *lokbejt* står heller ikke i RO – ikke fordi de ikke eksisterer i dansk, men fordi de er så sjældne og specielle: RO kan ikke have alting med, så ville den blive for stor.

Mht. *fremskreden* er det dog måske en lidt anden sag, for det er jo slet ikke noget sjældent og specielt ord. Jeg tror det er en slags fejl at ordet eller formen ikke er kommet med.

Den korte tillægsmåde (*hentet*, *sagt* osv.) kan tit bruges på to måder. Enten som udsagnsord, og så betoner den at noget er sket, der er indtrådt en forandring: *pengene er brugt*, *skoene er slidt op*, *bænken blev malet* – eller som tillægsord, og så betegner den en tilstand eller beskaffenhed: *bilen er brugt*, *skoene er slidt(e)*, *bordet er malet*, *ikke lakeret*.

Hvis man kan sætte *u-* foran eller sætte en gradsbetegnelse på, så kan man være sikker på at det er den tillægsagtige form der foreligger: *bilen er godt brugt*, *skoene er temmelig slidt(e)*, *bordet er umalet*.

En del korte tillægsformer har også i rigssproget beholdt den gamle endelse *-en*: *anløben*, *indfalden*, *overdreven*, *uopdragen*, *sprukken*, *kærkommen*, *tvungen*, *stjålen*, *sulten*, *rusten*, *voksen*, *gudsforråden*, *fordrukken* osv. Med den endelse bruges de kun som tillægsord: *låsen er rustet op*, *han er vokset 10 cm* (uds.o.) *over for låsen er helt rusten*, *han er voksen* (till.o.).

Fremskreden kan forbindes med gradsbetegnelse og er derfor helt klart tillægsagtigt: *sygdommen er ret fremskreden*, *tidspunktet er nok for fremskrede(n)t*, *hendes ideer*

er lidt vel fremskredne for mig. Derimod bruger man vist ikke mere et udsagnsord *fremskride*: „nu fremskred tiden“.

Fremskreden er et udmærket tillægsord der ligner mange andre som oprindelig var tillægsmåder. Jeg mener at jeg tit har hørt og set ordet brugt, og en slags bekræftelse finder jeg i at Politikens Nudansk Ordbog har et tillægsord *fremskreden* som et selvstændigt opslagsord.

Jeg gætter på at næste udgave af Retskrivningsordbogen har *fremskreden* med.

EH

? Til Sproglighedsredaktørerne.

Jeg har gået og grundet lidt over, hvad jeg som stor dreng og ung mand i tyverne skal lade mig kalde, når nu det mest benyttede ord FYR, er ét, jeg af en eller anden grund ikke rigtig finder passende.

En pige og hendes fyr. En fyr og hans dame. Sådan siger man i mangel af bedre, for pige/dreng og herre/dame hører vel egentlig sammen fra starten af. Det logiske ville nok være en fyr og hans tøs eller måske en fyr og hans flamme.

Nu ved jeg ikke om ordet FYRs oprindelse (ifgl. Nudansk ordbog) gør, at det er så brugt nu om dage: en forkortelse af det plattyske *firburs* = håndværkersvend uden arbejde og beslægtet med ordet at fyre, som jo både arbejdsgivere og unge arbejdsløse arbejdstagere giver sig af med på hver deres måde.

Ja eller va. Hvornår begyndte FYR at gribe om sig i så grumme grad, og hva var typebetegnelsen indtil da?

Med venlig hilsen,
Claus Højmark

I Kære Claus Højmark.
Hvad er der galt med fyr?
Etymologien som du taler om, kan vel ikke genere dig. Ganske vist kommer det vistnok (I) noget af middelnedertysk der betyder 'håndværkssvend uden arbejde', men det er jo ikke noget man normalt ved eller tænker på.

Det kan måske genere dig lidt at *fyr* tidligere betød 'ung mandsperson' og havde en lidt nedsættende betydning: *en fræk fyr*. Selv i udtryk som *en frisk fyr*, *en flink fyr* er der noget uborgerligt og fanden-i-voldsk, prøv at sammenligne med *en flink mand* eller *en frisk mand*. Der er kammeratskab og ølstue over *fyr* – hvad der jo også passer meget godt med oprindelsen.

Inden for de sidste 5-10 år har ordet imidlertid fået en anden, speciel betydning: det betyder den mandlige del af et yngre par som kommer sammen, men ikke er gift.

Ordet *fyr* udfylder i denne betydning et oplagt hul i sproget. Ordene *mand* og *kvinde* betegner mennesker, *mand* og *kone* betegner ægtefæller. Man kan se at disse sidste er relationsbetegnelser ved at de kan høres i forbindelser som *Peters kone*, *min mand*. Der er en påfaldende skævhed her, nemlig at *mand* betegner begge dele, mens man kan skelne mellem *kone* og *kvinde*. Det betyder så at *kvinde* som en relationsbetegnelse kommer til at betyde noget urmenneskeligt frigjort: *Peters kvinde*.

Ordene *dreng* og *pige* betegner enten 'mennesker af lav alder' eller som relationsbetegnelser 'børn af forældre', nemlig når *søn* og *datter* er for højtideligt: *Peters dreng*. Pige er det dog lidt svært med: *Jeg har 3 piger kan gå,*

men jeg tager min pige med kan ikke bruges i betydningen 'datter'.

Ordene *fyr* og *pige* er nu relationsbetegnelser for 'yngre mennesker der kommer sammen': *Ullas fyr, pigen jeg kommer sammen med*. I denne betydning er *fyr* meget mere brugbar end *pige*. Man kan høre *fyren derhjemme*, men næppe *pigen derhjemme*, *jeg tager min fyr med*, men nok ikke så ofte *jeg tager min pige med*. Det er mest i omtale man kan bruge *pige*: *Peter kommer med sin pige*.

Som ved *mand* er der også her en skævhed, bare omvendt. Man kan skelne mellem *dreng* og *fyr*, men ikke mellem *pige* (barn) og *pige* (som kommer sammen med en). *Tøs* og *flamme* er efter mine fornemmelser helt ubrugelige. Der er ikke rigtigt noget ord der kan fylde helt ud efter *min forlovede* som en betegnelse for 'den kvindeperson som jeg kommer sammen med'.

Jeg tror imidlertid at det er et område hvor mange er usikre og søger over i ualvorlige omskrivninger, *min respektive*, eller taler i passiv så man slet ikke behøver at bruge noget ord. Så jeg kan opfordre læsere der har en anden sprogfornemmelse end min, til at skrive ind til Sprogligheder og fortælle om det.

Der findes andre betegnelser for en yngre ugift mandsperson, men ingen af dem er helt entydige, og så er de også gået af mode allesammen: *knøs*, (*unger*)*søvend*, *karl*, *yngling*.

Så faktisk tror jeg du hænger på at være en *fyr* indtil videre, især i forhold til *pigen du kommer sammen med*.

OT

Center i centrum

Dansk Sprognævn har som en af sine arbejdsopgaver pligt til at følge med i ordforrådets vækst, og hvordan det rent praktisk gøres kan man læse nærmere om hos Henrik Galberg Jacobsen: Sprognævnet – hvad er det? i Mål & Måle 1976, nr. 2, s. 4-6.

Et af resultaterne af dette arbejde er at der gennem tiden jævnlige er publiceret nogle nyordslister, første gang i bogen Nordiske sprogproblemer 1956. Siden da er der kommet 5 toårige lister med nye ord. Det norske og det svenske sprognævn offentliggjorde samme sted lister over henholdsvis norske og svenske nyord. Med bindet for 1966-67 opførte denne fællesnordiske publikationsform, men Dansk Sprognævn valgte at udgive toårige lister i en selvstændig serie. I denne serie er der nu kommet Ny ord i dansk 1968-69 (1972) og Ny ord i dansk 1970-71 (1978), men det er i øvrigt tvivlsomt om der kommer flere fordi de opgaver som nævnet er forpligtet til at varetage stadig vokser, samtidig med at vi som andre statsinstitutioner får vores bevillinger skåret ned.

Ud over disse toårige lister arbejdes der også på en publikation som vi inderst kalder „den store nyordsundersøgelse“.

Formålet er at give en samlet oversigt over de nye ord og orddannelsen i perioden 1955-75. De ord der er blevet offentliggjort i de toårige lister, bliver indarbejdet, men især for de første årganges vedkommende en del mere fylldigt, og endelig er der foretaget supplerende undersøgelser så der er opdaget en hel del ord som egentlig i sin tid burde have været med. I omfang bliver denne store nyordsundersøgelse vel omtrent dobbelt så stor som det hidtil offentliggjorte.

Nogle af de ord der er vanskelige at registrere i toårige lister er de såkaldte modeord – ord som er ovenud produktive over en længere periode. Det er ord som *center*, *gruppe*, *kultur*, *landskab*, *miljø*, *samfund*. De danner udgangspunkt for en række nye sammensætninger, nogle af helt tilfældig karakter som *amanuensismiljø*, *barfodsmiljø*, *miljøbriks*, *miljøjul*; andre er betegnelser for ting eller fænomener som er veldefinerede og nogle gange også har fået officielt præg, fx *miljøbeskyttelse*, *miljøplanlægning*, *miljøministerium*.

I det følgende vil jeg illustrere nogle af disse ting ved at gå tæt på et enkelt af disse produktive ord: *center*.

Center eller centrum

Slår man op i Ordbog over det danske Sprog (i det følgende forkortet til: ODS) under *center* bliver man henvist til *centrum*, og dér får man at vide at *centrum* „nu“ – og det bind er fra 1921 – er det normale. Tidligere har *center* også været brugt, og ODS giver bl.a. et eksempel fra et værk af grammatikeren Jens Høysgaard fra 1752, hvor der tales om „Jordens Center“. Der bliver også nævnt at formen *center* er almindelig i sammensætninger som *avlscenter* der kan føres tilbage til 1906, og *centerbor* og *centervinkel* der kan spores tilbage til 1891 henholdsvis 1885.

Formen *center* er vel opstået som en analogi til en række almindelige ord hvis bestemt form ental og flertal er den samme som *centrums*:

hylster	hylsteret	hylstre
mønster	mønsteret	mønstre
nummer	nummeret	numre
teater	teat(e)ret	teatre
?	centeret	centre

Og på den tomme plads må der selvfølgelig stå: *center*. I øvrigt er formen *teater* selv et resultat af den samme udvikling – oprindeligt brugte man *theatrum*. Ordet *spekter* får som sideform til *spektrum* i 1923 sit blå stempel ved at blive tilladt i den officielle retskrivning.

I Retskrivningsordbogen fra 1946 er kun *centrum* med, men i sammensætninger sidestilles *centrumsbor* og *centrumsvinkel* med *centerbor* og *centervinkel*. I Retskrivningsordbogen fra 1955 bliver *center* taget med som selvstændigt opslagsord og vinder derved indpas i den officielle norm.

Ligesom andre af den slags analogidannelser har den været brugt som et dannelseskriterium; her er et par ek-

sempler: „Der syndes meget mod det danske sprog ... Jeg har længe ærgret mig over, at det gode gamle græsk-latinske (og matematiske) ord *centrum* er ved at forsvinde ud af dansk. I alle aviser hedder det nu et *center* og flere *centre*“ (Politiken 17.2.64).

Så sent som i 1972 får *center* følgende skudsmål (i et læserbrev i Politiken, 25.2): „selv retskrivningsnævnet har bøjet sig for denne aparte nydannelse, som jeg hidtil kun har kendt fra dårlige sportsjournalister“.

Arne Hamburger skriver om lignende analogidannelser (kranie, seminarie osv. i stedet for kranium, seminarium osv.) i artiklen Et akvarie på et podie i bogen At færdes i sproget, 1975.

Ny betydning af center

Der er to hovedbetydninger af *centrum* i ODS: den konkrete eller matematiske betydning, og den overførte som ODS beskriver sådan: „i al almindelighed om hvad der indtager en vigtig stilling inden for noget; sted, hvor en virksomhed er koncentreret ell. hvorfra noget udgaar; „brændpunkt“; person, der indtager en førende stilling o.lign“.

Det er i begge disse betydninger at der begynder at være vaklen mellem *center* og *centrum* i 1. halvdel af 1900tallet. I ordene *centervinkel* og *centerbor* er det den konkrete betydning og i *avlscenter* er det den overførte betydning.

Men 60ernes og 70ernes brug af *center* er jo helt anderledes. Betydningen af *center* i *aktivcenter*, *butikcenter*, *centerbibliotek*, *centerorienteret*, *døgncenter*, *kulturcenter*, *narkocenter*, *socialcenter*, *universitetscenter* kan ikke dækkes ad ODSes to betydninger.

Det er ganske givet at den nye betydning af *center* er en påvirkning fra engelsk *centre* og måske især fra amerikansk *center*. I A Supplement to the Oxford English Dictionary fra 1972 står der om denne nye betydning at den er et sted eller en samling af bygninger som udgør et centralt punkt i en by eller et distrikt; eller at det er et hovedområde for en speciel aktivitet eller interesse. Det ældste eksempel i engelsk er fra 1843, og det engelske *shopping centre* er fra 1898.

Første gang det dukker op i dansk er i 40'erne. Ældst er *industricenter* som er fra 1943 og *forskningscenter* fra 1946. Begge ord er dog i flertal i Sprognævnets citater, så man kan ikke afgøre om entalsformen er *center* eller *centrum*. *Kulturcenter* har vi tilbage til 1947 og følgende citat giver indtryk af hvad ordet dækker: „Det mest fantastiske byggeforetagende i Warszawa ... er byens kulturcenter – en 227 meter høj skyskraber med ... to store teatre, to biografier, et superstadion (og) en kongressal med 3500 pladser“ (Information 28.7.55).

ODS har under kultur medtaget *kulturcentrum*, men ikke i den nye betydning. Nudansk Ordbog har i 1953-udgaven (1. udgave) *kulturcentrum*, i 1957-udgaven er både *kulturcentrum* og *kulturcenter* med, og begge er også med i den nyeste udgave fra 1977. I Sven Brühl: Gyldendals Fremmedordbog kommer *kulturcenter* med i 1968, mens *kulturcentrum* ikke på noget tidspunkt er optaget.

Den vaklen som er konstateret mellem *center* og *centrum* findes altså også i den nye brug af ordet.

Men i 50'erne dannes nogle flere sammensætninger, fx *bycenter*, *atomcenter*, *feriecenter*, og citaterne viser at *center*

foretrækkes på bekostning af *centrum*. I 60'erne og 70'erne stabiliseres forholdet: i de nye sammensætninger er *center* enerådende og derved får *centrum* igen eneretten til den gamle betydning, og det bliver brugt, jf. fx at Erhard Jacobsens parti hedder Centrumdemokraterne.

Sjovt nok bliver oplysningerne i ODS igen rigtige, *center* er „nu sjælden“, i hvert fald i de betydninger som ODS angiver.

I dag er vi altså i stand til at skelne mellem *kulturcentrum* som betyder: 'sted hvorfra en kulturel indflydelse udgår, eller hvor en kulturel bevægelse er koncentreret', 'midtpunkt i en kulturkreds' over for *kulturcenter* der betyder 'samling (på ét sted) af flere kulturelle institutioner'.

Både formen *center* og den nye betydning er fra før 1955 – tidsgrænsen bagud for „den store nyordsundersøgelse“. Når vi alligevel vil tage mange af disse ord med, er det fordi der nærmest sker en eksplosion i brugen af ordet i 60'erne og 70'erne. Sprognævnet har i den periode noteret ca. 65 forskellige ord med *center* som første led og ca. 350 med *center* som andet led og det er såmænd nok kun et lille udpluk af hvad der i virkeligheden er dannet.

Ordene deler sig i 3 grupper: én gruppe udgøres af de ord der betegner det merkantile *center*: *butikscenter*; én handler om universitetsforhold: *universitetscenter*; og den sidste kan defineres som 'et samlingssted for en bestemt slags aktivitet, virksomhed': *aktivitetscenter*.

Butikscenter

Her er hvad man kan finde i „Europas største indkøbscenter“: „en hel lille by komplet med ti meter brede stenflisebelagte gågader, restauranter, barer, fri-

sørsaloner, bank, apotek, biograf, legepladser, autocenter, kæmpegartneri ... supermarked, drugstore, stormagasin og et halvt hundrede selvstændige forretninger". Citatet er fra Politiken 24.10.70. og stedet er Sydfrankrig.

Ideen med at samle forskellige forretninger på ét sted, i én bygning, dukker op herhjemme i efterkrigstiden. Ex skrives der i Teknisk Leksikon II, 1946, s. 103 om fremtidens betydningsfulde opgaver for byplanlægningen at der gør sig „Bestræbelser gældende for at opløse Byen i mindre Enheder. Dette kan bestaa i Dannelse af Byenheder, der samler sig om et Butikscenter og et Center for Byenhedens kulturelle Funktioner saa som Kirke, Skole, Forsamlingshus, Bibliotek, Idrætsanlæg, Badeanstalt,

Biograf m.v." Om der er tale om de moderne indkøbscentre der er overdækkede og med indbygget miljø og en række kollektive faciliteter eller om det blot er en samling butikker i byens centrum er ikke helt til at afgøre.

At fænomenet er opfattet som noget nyt kan man dog se i det første citat på shoppingcenter. Ordet er skrevet med delestreg og sat i gåseøjne: „Man taler i vor tid meget om at gøre København til Europas „Shopping-Center““ (Politiken 18.10.58), eller i følgende citat: „oprettelsen af fremtidige butikstørve, de saakaldte shoppingcentre“ (Børsen 8.11.61).

Det er i øvrigt værd at lægge mærke til at centret i Rødovre, som Børsen 14.12.63 omtaler sådan: „Hovedstadens første virkeligt store butikscenter vil

blive indviet i Rødovre i foråret 1966", hedder Rødovre Centrum.

I dag har ethvert nybyggeri med respekt for sig selv et nærliggende eller indbygget butikscenter, jf. fx følgende annonce: „eksklusivt boligmiljø, nær station, kommende skole og butikscenter“ (Politiken 2.10.71).

Der dannes mange nye ord i den forbindelse. I sammensætningens førsteled kan der præciseres at det primært drejer sig om forretning: *butikscenter, forretningscenter, handelscenter, indkøbscenter, lavpriscenter, storkøbscenter*.

I andre oplyser førsteledet om hvad man kan forvente at købe i centret: *fødevarecenter, havecenter, køkkencenter, modecenter, plantecenter*.

Førsteledet kan også sige noget om hvor centret rent geografisk er placeret: *bycenter, bydelscenter, lokalcenter, nærhedscenter, regionalcenter*.

I centret kan der være en *centergade*; et *centertorv*; og de handlende har som oftest sluttet sig sammen i en *centerforening* og har en *centerchef*, i bedste fald en *centerdirektør*, og udgiver måske en *centeravis*.

Universitetscenter

Sprognævnets ældste citat med *universitetscenter* er en bogtitel fra 1967: „Hvor skal det sydjydske universitetscenter placeres?“ Men der er ingen tvivl om at ordet har været brugt tidligere, fx skrives der i Betænkning vedrørende organisation og administration af uddannelsescentre (Planlægningsrådet for de Højere Uddannelser) i 1970 at „udtrykkene „centre for højere uddannelser“ og „universitetscentre“ (har) været brugt i den offentlige debat siden december 1963“.

Forskellen mellem et traditionelt universitet og et universitetscenter bliver fx beskrevet sådan: „Man kan definere

et universitetscenter som ... et bredt udbud af uddannelser på forskellige niveauer op til og med universitetsniveauet, sagde Helge Larsen (*undervisningsminister*) og fortsatte: ... Der må derfor ved universitetscentre opbygges en fleksibel uddannelsesstruktur. ... Strukturen må endvidere gøre det muligt at opbygge studier, der kombinerer fag på en ny måde“ (Politiken 29.11.69), eller „det, der skal udbygges, (er) ikke klassiske universiteter med fem fakulteter, men universitetscentre med en anden faggruppering“ (Politiken 22.11.69). Ordet *universitetscenter* optages første gang i en ordbog i Vinterberg & Bodelsen: Dansk-engelsk ordbog fra 1973.

Denne specifikke brug af ordet *center* genfindes i en række nye ord som bruges i forbindelse med navngivningen af universitetscentrets administrative og arkitektoniske opbygning, fx *centeradministration*, *centerchef* („centerchefen har den daglige administrative ledelse af universitetscentret“ (Politiken 28.8.71), *centernavn* („Roskilde Universitetscenter ledes af en rektor i forbindelse med et centernavn“ (Bekendtgørelse om Roskilde Universitetscenter, nr. 497, 1972)). Ordet er blevet optaget i Gyldendals Fremmedordbog i 1977-udgaven.

Universitetscentrets fysiske opbygning kan man få indtryk af i dette citat: „Universitetscentrets fysiske og tekniske ubegrænsede opbygningsmuligheder ønskes tilført en arkitektonisk orden, en intellektuel disciplin ... Over et kommunikationsnet er derfor udlagt faggrupper og fakulteter, grupperet om et fælles, lineært centerstrøg ... Ved centerstrøget tænkes placeret alle fællesfaciliteter og lokaler ... såsom administration, universitetsbibliotek med udlån og læsesale ... kantiner og opholdsrum for studerende“ (Betænkning vedrørende

organisation og administration af uddannelsescentre, 1970).

Aktivitetscenter

Den sidste gruppe er lidt brokkasset, men holdes dog sammen af at *center* betyder et samlingssted for forskellige slags aktivitet, og i førsteleddet kan der nærmere præciseres hvilken aktivitet det drejer sig om.

Ordet *kulturcenter* er såvidt det kan konstateres ud fra nævnets citater det ældste ord i denne gruppe og er belagt fra 1947, men det er nok brugt tidligere. I Berlingske Tidende 6.4.66 står der: „Ordet kulturcenter er i de seneste år gledet ind i vort sprog ... et kulturcenter (er) et indbydende samlingssted, hvor folk i fritiden kan møde kunsten i dens forskellige former“. Det er nok det ord der har dannet mønster for en række betegnelser for nye samlingssteder for kulturel og social virksomhed: *aktiocenter*, *aktivitetscenter*, *fællescenter*, *kondicenter*, *kunstcenter*, *kursuscenter*, *samværscenter*, *trivselscenter*.

Ikke blot kulturel aktivitet centraliseres, men også inden for den sociale for-
sorg dukker centertanken op. De ældste ord er *behandlingscenter*, *forsorgscenter*, *omsorgscenter*, *socialcenter* alle fra først i 60'erne. Disse ord er ikke alle fuldt gennemskuelige; nok er virksom-

heden i centret det som førsteleddet oplyser om, men de har hver sit brugsområde dvs. hver sin målgruppe. Fx er et *forsorgscenter* for mentalt retarderede, mens et *omsorgscenter* er for gamle medborgere, og et *behandlingscenter* for narkomaner eller for ældre.

Denne indskrænkning i brugen af ordene er vel sagtens udgangspunkt for den nyere betegnelse for samme typer centre: at man i førsteleddet nævner hvem centret er beregnet for: *børnecenter*, *familiecenter*, *narkocenter*, *ældrecenter*. Men ideen om at der er vidt forskellige tilbud i et center fastholdes, således er der både fodpleje og studiekredse i et ældrecenter: „I ældrecentret ... findes en lang række aktiviteter og hjælpemuligheder for ældre, for eksempel studiekredse, beskæftigelse, klubaktiviteter, demonstrationskøkken, fodpleje, badeanstalt og bibliotek“ (Villabyerne 10.12.69).

I ordene *dagcenter* og *døgncenter* viser kun brugen hvad det drejer sig om: *dagcenter* er synonymt både med *ældrecenter* og med *narkocenter*, men det er kun åbent om dagen. Derimod er *døgncenter* kun for narkomaner, men til gengæld åbent hele døgnet.

Pia Riber Petersen, f. 1946
amanuensis i Dansk Sprognævn

Lørner

Godt ord igen...

Der mangler et ord i det danske sprog!

Vi er en kreds af sprogfolk der beskæftiger sig med fremmedsprogspædagogik, som savner en betegnelse for en person der er i gang med at tilegne sig en færdighed, fx at beherske et fremmedsprog.

Hvad skal man kalde sådan en person?

Det drejer sig jo om en der er ved at lære noget, så en lærer melder sig straks som en mulighed. Den duer bare ikke, for det ord har i umindelige tider betydet 'en person der hjælper en anden med at tilegne sig en færdighed'. *Elev* duer heller ikke, for hvis der er en elev skal der også være en lærer, og det ord vi står og skal bruge, må også dække en person som lærer noget ved selvstudium eller lærer fx et nyt sprog ved bare at gå rundt i et milieu hvor det tales – altså uden egentlig at studere. En *indlærer* var måske også en mulighed, men dels er det et lidt langt og besværligt ord, dels betegner det nok en læreproces som er ret bevidst og planlagt, og ordet passer dårligt på en italiensk dame der har giftet sig med en dansker og lærer dansk ved at omgås familien i Brønshøj.

I engelsk og tysk er der ingen problemer af denne art. Her har man et udsagnsord der betyder 'undervise' *teach*, *lehren*, og en person der gør det hedder hhv. *teacher* og *Lehrer*; 'at tilegne sig en færdighed' hedder *learn* og *lernen*, og en person der gør det hhv. *learner* og *Lerner*. I dansk hedder *teach* og *learn* det samme, nemlig *lære*, og det giver ingen som helst vanskeligheder, før man altså skal bruge denne personbetegnelse.

At et sprog i historiens løb pludselig kommer til at mangle en glose, er ikke noget nyt og heller ingen katastrofe hvis bare sproget er i stand til hurtigt og let at fylde hullet ud. Antallet af fremmede ord i dansk viser os at vort sprog siden den tidligste middelalder har været fortræffeligt til at holde sig up to date ved at importere det ordstof der var brug for (og lidt till!).

Den metode lå da også ligefor for os: vi brugte simpelthen det engelske *learner* (rimer på *høner*). Der findes mange tilsvarende lån fra engelsk: *speaker*, *trailer*, *curler*, *designer*, *destroyer*, *choker* osv., og *learner* var faktisk en brugbar løsning. På den anden side skulle man synes at det var let at gøre ordet endnu bedre og lettere at bruge ved at give det dansk stavemåde og udtale: *lørner* (rimer på *hjørner*); herved ville ingen mere være i tvivl om hvordan det skal bøjes – flertal hedder naturligvis *lørnerz*.

Dansk Sprognævn brød sig ikke om vores forslag da vi spurgte dem, og vi må da også indrømme at vi selv studser mere over det hjemlig klingende *lørner* end over de fremmedartede fremmedord *computer*, *producer*, *scooter*, *sweater* osv. Men faktisk opfylder *lørner* alle de krav man normalt stiller til et godt nyt ord. Der er et veldokumenteret behov for det, og det har dansk stavning, udtale og bøjning. Ikke mange af vore nye ord opfylder kravene i den grad, se fx „Ny ord i dansk 1970-71“, udg. af Dansk Sprognævn 1978.

Grunden må være at vi i vore dage ikke plejer at overføre ord fra engelsk på den manér. Der er to almindelige måder at gøre det på. Enten kan man oversætte det engelske ord til dansk: *credibility gap* bliver til *troværdighedskløft*, *rat race* til *rotteræs*, *open plan* til *åbenplan*, *nuclear family* til *kernefamilie*. Eller man kan overføre det engelske ord uændret, med engelsk stavning, udtale (så godt vi nu kan) og tit også bøjning: *container*, *showbiz*, *software*, *jumpsuit*, *deadline*, *liveshow*, *playgirl*, *all-round*.

Det vi altså normalt ikke gør, er at lave ord som *djompsjut*, *dætlejne*, *lejosjov*, *plejgør* og *ålraunt*. Det virker komisk og lidt hjælpeløst. Ikke desto mindre har vi fra ældre tid, hvor folk ikke kendte så meget til engelsk, nogle engelske ord der er overført til dansk på denne måde:

sjal (shawl)	tørn (turn)
strejke (strike)	kiks (cakes)
tjans (chance)	fjæs (face)
klub (club)	at bakke (back)
mikse (mix)	ræs (race)

Det er låneord, dvs. ord der i hele deres form er så fordanskede at man ikke kan se på dem at de stammer fra fremmede sprog. Fra middelalderen har vi tusindvis af tyske ord der er overført til dansk som låneord, men metoden er brugt meget lidt de sidste par hundrede år, og derfor er der ikke så mange engelske eksempler.

Det nye ord *lørner* er altså lidt gammeldags i sin dannelsesmåde, og det virker en smule fremmedartet netop ved at være så dansk i formen.

Alligevel syntes vi det var et godt ord, og det blev prøvekørt i skrift og tale på et seminar om fremmedsprogs-pædagogik i oktober 1977. Det fungerede udmærket, og vi kan derfor anbefale at man bruger *lørner* hvor der er behov for det, fx i indlæringspsykologi og fremmedsprogpædagogik. Det er et godt og brugbart ord, og hvis det bliver brugt jævnlige vil ingen studse over det om fem år.

Man skal lære så længe man lever.

Erik Hansen, f. 1931
professor i dansk sprog
Københavns Universitet

Sproglig nonsens på sammenlignende grundlag

- belyst ud fra slavisk

Overskriften lyder som en udfordring – mon sprogets forskere beskæftiger sig med pjat? Mere rammende er titlen „legen i sproget“. Dermed tænkes på barnets, men i lige så høj grad den voksnes leg med det kostelige instrument, som sproget er, legen, der leges af spædbarnet, af hvermand og sprogets store mestre. Denne leg er kommet i søgelyset i vor tid.

Det, der tilstræbes, er naturligvis ikke en katalog over såkaldte brandere, ja vi tager end ikke stilling til „morsomhedernes“ kvalitet, anlægger heller ikke etiske og moralske synspunkter. Det spørgsmål stilles ene og alene, om legen i sproget er et almenmenneskeligt og almensprogligt fænomen – dermed får det interesse for seriøs forskning. Talen er da ikke længere om løjerlige og tilfældige vendinger i et givet sprog. Har vi at gøre med lovbundne fænomener, og kan principper fastlægges? Kendes legen i ethvert sprog? Er der sprog som efter deres struktur modsætter sig sproglegen?

Ordspil og brandere værdsættes forskelligt gennem tiderne. For tanken melder sig hurtigt en lystspiltitel *The Importance of being Earnest* („Hvor vigtigt det er at være alvorlig (earnest)“ el. „... Ernst (Earnest)“). Shakespeare og Voltaire skal have værdsat ordspil højt. I en ufuldendt novelle af Lermontov er motivet den forvirring, der skabes ved, at ordene *cto-s* (hvad?), *stoss* (et kortspil) og *Stoss* (tysk personnavn) ramler sammen. – Andre

forfattere skyr ordspil.

Det er kun en hastig studie der bringes her. Emnet er fordrejninger og forvrængninger af forskellig art – de skal være bevidste; misforståelser og fortalelser falder udenfor. Ligesom ved beskæftigelse med slang møder man den forhindring, at det sjældent kan siges, hvad der er øjeblikksdannelser, og hvad der virkelig har slået rod i sproget, hvad der tilhører individuelt sprog, og hvad der hører hjemme i sproget som socialt fænomen. Der er slægtskab mellem slang og nonsens, begge vil bryde det stive i sproget og skabe variation – men der er ikke sammenfald.

Tabuord (fra sexlivet) øver en vis tiltrækning, og vi må se bort fra, at skalaen går fra platheder til elegante pointer, eller fordrejningerne resulterer i ord fra nødtørftsprocesserne. Der skal ligesom opnås noget „vovet“ ved legen, en blot og bar ombytning af elementer i sproget forekommer åbenbart den voksne for fersk, (men tilfredsstiller barnet). Men sigtet kan i høj grad også være politisk; de lidt ældre vil huske Piet Heins gruk vendt mod besættelsesmagten for 35 år siden for at nævne et enkelt eksempel.

I de sidste fem, måske ti år har man også kunnet se legen med sproget i reklamebranchen, talrige mere eller mindre vellykkede „vittigheder“ indgår i appellen på forretningsbilernes sider og bagende: „Dit&Dat er atter foran“, Detogdet TV – det ser man tydeligt“. Selv staten er

med i slogans af typen „Vær ikke sortseer“ (sortseer betyder dels 'pessimist', dels 'en der ikke betaler licens'). Et konstrueret eksempel, „dette vaskepulver er lige til at hælde i vasken“, ligger ikke langt fra virkeligheden.

Man kender flere behandlinger af sprogligt nonsens i enkeltspørgene, mens emnet normalt ikke berøres i regelrette grammatikker. Nonsens hører hjemme i talt sprog, og fødes i pjanket stemning. Ofte observeres det kun i et kort glimt. Noget finder vej til skrevne tekster, lystspil, revyer o.s.v., og det synes at blive oversætterens sag at registrere tilfældene.

Man kan absolut ikke tillade sig at krydre sin konversation med herhenhørende vendinger – dertil forbindes de for hyppigt med underlivsfunktioner.

Iagttagelser i polsk har været udgangspunkt for artiklen, skønt forståelsen ikke altid er fuldstændig. Men en almengyldig gruppering af materialet tilstræbes.

1. En eller flere stavelser ændres i et ord, hvilket fx kan ske ved en let drejning af vokalerne. Således omskrives *delikatesy* til *delikutasy* (kutas er temmelig groft for penis). – For dansk *netop* kan man høre *nepot*, også *neetop*. Et københavnsk stormagasin omtales ofte som *Daells Vareskur*, en kvindelig beatgruppe kalder sig *Shit og Chanel*, aktivistiske cyklister vil bekæmpe bilismen gennem *cykologisk krigsførelse*, og et miljøtidsskrift er kommet til at hedde *Alternatur*.

2. Ordbegyndelsen ændres, en ombytning sker indenfor eet ord: *wisnia* opstår af *swinia* 'svin, gemen person', hvor muligvis noget af brodden tages af skældsordet ved fordrejningen (eufemisme?). Fænomenet er velkendt og har sin folkelige betegnelse „bakke snagvendt“. *Mavepine* bliver til *pavemine* etc., mens en ombytning *tandpine* – *pantine* ikke har succes.

3. To ordbegyndelser ombyttes: *mine hamer og derrer*, *kør i skuplen*; *tungen slår tudder* (med uegentlig omstilling) etc. Præsentation er overflødig. Om muligheden for at bruge typen ved tilsløring af en mundtlig meddelelse se pkt. 13. Man vil have mødt *skide lade* for *lide skade*, *fise spint*, *fideskin* og adskillige andre.

Af mindre uskyldig karakter er polske ombytninger som *Stoj*, *Halina* 'stå stille, Halina' (pigenavn), forvandlet til *chuj Stalina*, hvor det første er meget vulgært for det mandlige lem, det sidste et kendt personnavn i ejeform. Ligeså *barwa na Kurierze*, vistnok 'farve, maling på avisen Kurier', omstillet til *kurwa na barierze*, d.v.s. 'en luder på barrieren'. Endvidere *tenis w porcie*, 'tennis i havnen', der drejes til *penis w torcie*, 'i lagkagen'.

4. En anden type ses i ordgæder som „Hvad er forskellen på en staldlygte og et lokomotiv?“. „Lokomotivet kører på skinnerne, staldlygten skinner på køerne“. „Forskellen på et tågehorn og en boksehandske?“. „Hornet tuder i havnen, handsken havner i tuden“. „Forskellen på ringridning og dig?“. „Ringridning er en ridderskik, men du er en skiderik“.

5. Et uskyldigt udseende ord (eller gruppe af ord) kan ændres totalt i vulgær retning ved ændret adskillelse af bestanddelene.

Det pænt lydende *Wlazku Tasmanii* lader sig interpretere (*w*)*laz*(*l*) *kutas Manii*. Kutas er groft for penis, som her forbindes med en forestilling om at „kravle ind“. – En ureglementeret deling af ordet giver i dansk *pat-os*, *sko-vrider*, *na-tøl*, *hu-gaf*, *ri-vaf*, *bo-gorm*, *skide-pot*, *højt-ravende*, *lampe-tarm*, *stille-ben*, *trækoinden*, *husar-rest* – her ses ikke tve-tydighed, nærmest ren og skær leg.

SKO-VRIDER

STILLE - BEN

6. Det er et spørgsmål, om sproget mod-sætter sig tvetydighed. Det er vistnok tilfældet, når anstændigheden er i fare. Således må vi vel forstå det, når russ. *bezát'* 'løbe' uregelmæssigt har 1. pers. *begu* – det ventede *bezu* synes at ville falde sammen med et udsagnsord for 'af-give tarmluft'. Mange forskere mener, at sproget ikke bygger et værn op mod tvetydighed, forstået neutralt som flertydighed; sproget mener sig muligvis garderet gennem sammenhæng og situation, og først og fremmest af den talendes ønske om at få budskabet korrekt frem.

Et eksempel har man dog måske i ud-talen af ordet *vid* ('omfangsrig') uden *d* når det drejer sig om tøj: *vide ærmer* og *en vid kjole* udtales, som om det stavedes *vige ærmer* og *en vig kjole*; på den måde

undgås forveksling med *hvid(e)*. Men det hedder *en vid udsigt* og *den vide verden* med *d*, for her er forveksling med *hvid* ikke mulig.

7. Et højtideligt (eller neutralt) ord erstattes af et lydligt nærliggende, uhøjtideligt, måske vulgært ord med komisk virkning. Man ser fx *bedrøvet* omskrevet til *bredrøvet*. I eder bliver *ved Gud* til *ved grød*, og for *Satan* bliver til *for kat-ten* eller *for sytten*.

8. Som børn har vi alle moret os med at læse ordene bagfra, ikke mindst navne. I tjekkisk ligeså: det skønne pigenavn *Libuse* formummer sig bag *Esubil*. Villanavnet *Solvang* får unægtelig en komisk effekt læst bagfra, og *sykregen* lyder som

et teknisk fremmedord, indtil man læser det bagfra!

Det tjekkiske ord *podnik* 'foretagende' blev efter socialiseringen hyppigt drejet til *kindop* (som ikke giver nogen mening).

9. Yndet er sætninger, der kan "vendes om" og give samme bogstavrække, de såkaldte palindromer. Fra polsk noteres *Kobyła ma mały bok* 'hoppen har en lille side, flanke'. Politiken bringer (1975) nogle konstruerede sætninger (indsendt af E. Svendsen, Tårnby): *Gider du pudre dig? Margit er opsporet i Gram. Selmas lakserøde garagedøre skal samles.* Og flere andre. Det længste danske ord, der er ens forfra og bagfra, er vistnok *regn timer*.

10. Kontamination (dvs. sammenblanding) er velkendt, den kan være tilsigtet og utilsigtet (i sidste tilfælde angår den os ikke). Eksempelvis: *jeg bøjer min hat for*, af "bøjer mig for" + "tager min hat af for". Tysk vistnok *mit dem Kopf hangen lassen*.

11. Legen kan ytre sig i hybride dannelser, dvs. krydsninger af fremmed og hjemligt. Her kunne man nævne Gustav Wiedes *lækriterer*, bag hvilket man aner *lækkerbidskner* med en fra de klassiske sprog kendt endelse (som i specialiteter). Ordet *strikkerads* melder sig også for tanken, måske beroende på et fransk *-age* i ord som *ravage* og *takkelage*, men leg i sproget er der jo egentlig ikke tale om.

12. Legen "Hvad er forskellen mellem ..." og "Hvad er ligheden mellem ..." kender enhver (jvf. pkt. 4). Fra barndommen erindres forskellen mellem et uldskørt og H. C. Andersen: ganske naivt "for mutter" og "forfatter".

Mindre uskyldigt er det polske spørgsmål om ligheden mellem *gwiazdy* (stjerner) og *zakonicy* (nonner), hvor svaret er *swieca*, forstået dels som udsagnsord (de lyser), dels som et navneord i instrumentalis (redskabsform) "ved hjælp af et lys, stearinlys", åbenbart indeholdende seksuelle forestillinger. — Parallelt hermed dansk "Bare røv", hvor sidste ord dels tages som bydemåde, dels som et substantiv.

13. Beskæftigelsen med sproget kan give sig udslag i røversprog, som fortjener et sidespring. Ganske pauvert er erbesprog (kendt fra et fynsk miljø). *Virbe durbe irbe harbe erbe korbe karbe* skal sige: 'Vil du ikke have en kop kaffe', men det kommer man ikke vidt med. Fra en af barndommens bøger (før 1930) erindres et effektivt kommunikationsmiddel med titlen Al-sprog: *ommerkal udal ikkeal nartsal?* = kommer du ikke snart?

Den russiske forfatter Bunin skildrer en dystre situation: to brødre er faldet i kløerne på en morder. Den ene hvisker, idet han "govorit po-faram", altså taler "faramål": *xoforoceferet nafaras ufurubifiri'*, hvilket på normalt russisk er *xocet nas ubit'* (han vil dræbe os). Meningsløse fyldestavelser er proppet ind i meddelelserne og tilslører ytringen. Dette leder tanken hen på en bestemt "sort" tale, som en mand optrådte med i dansk radio for en del år siden: hist og her stikkes en intetsigende stavelse ind, som gør helheden på det nærmeste uforståelig.

Man kunne i tjekkisk studentsprog omkring krigsudbruddet notere en ejendommelig (ikke systematisk) leg: udeladelse af ordets slutning. Således *Ale my to vydr* ... (udeladt er *zime*), 'men vi holder det ud' eller *bezva* ... med udeladt *-dné*, den er førsteklases'.

Det er vistnok hos den afdøde danske

sprogforsker Sandfeld, man læser om slagteren, der „hemmeligt“ giver ekspeditricen besked om prisen, han siger *vatrekæng for quatre-vingt* (80).

14. Legen kan bestå i, at man opdigter ord – det gælder børn. Den russiske forfatter Korolenko fortæller i sine erindringer om faderen, der beder børnene „lave“ et nyt ord – de kommer til kort, ordet er allerede i sproget (vi vil naturligvis indvende, at det ikke er nogen sag at konstruere et nyt ord, når man kender et sprogs bygning). – Ordet *bukser* optræder sædvanligvis i flertal, og alligevel sniger „en buks“ sig ind, formentlig med en svag humoristisk bitone. (Men den norske forfatter Arne Garborg betegner vistnok et sted en turist som „en profan gråbuds“).

Voksne kan – med en vis humoristisk virkning – gennemtrumfe en ikke-realiseret form. Det slaviske udsagnsord vil med en forstavelse under visse betingelser foranledige dannelse af et nyt, afledt udsagnsord. Det kan virke morsomt (iagttagelse i polsk), hvis det uhjemlede udsagnsord anvendes. Begår børn en sådan fejl, bliver de rettet – eller de kan danne skole, så gale former trænger ind. – Efter *hidse sig op* dannes spøgefuldt *hidse sig ned*, efter *ensomhed* dannes *tosomhed*.

15. Man bruger antikverede, måske opdigtede, former som „jeg fornåm“, eller man adskiller (i dansk) udsagnsordene mod reglerne: *jeg „dagede op“, eller kan du ikke „stå for“ = forstå.*

16. Man kan sammenstille sætninger, hvis ord alle begynder med samme bogstav, fx S-ord: *Søren, som solgte sine skofter, sagde* o.s.v.

Beslægtet hermed er gentagelse af samme sekvens, som i *Var det Varde, var*

det? og Er der ærter, er der? – En fordobling optræder i tjekkisk Zase se sesli 'igen mødtes de', den får en vis humoristisk farvning, hvis den udvides til Zase se sesesli.

17. En sætning kan med lidt god vilje dannes af lutter vokaler (i jysk): *a æ u å æ ø i æ å* (jeg er ude på øen i åen).

Tjekkerne kan danne en sætning bestående af lutter konsonanter: *strc prst skrz krk* (stik fingeren i halsen). Og ordkæmper kendes af typen *Hottentotpotentatattentat*.

18. På ejendommelig måde kan en ægte, korrekt sætning være uforståelig. Erfaringen viser, at spørgsmålet „Mejer abbeder hø?“ eller „Dier duer?“ udløser hovedrysten.

19. Fordrejningerne arter sig på mange måder. Når noget er pompøst, kan sprogbrugeren føle trang til at gøre „grin“ med det. Den polske nationaldigter *Adam Mickiewicz* kommer ud for forvanskning til *Micek Adamkiewicz*. – Jeg har noteret (hos et tysk skolebarn) *Die Ibyche des Kranikus for Die Kraniche des Ibykus*, et klassisk tysk digt. Og Grundtvigs fornavn *Severin* bliver til „sæver-ind“. Respektløst ændres *Jesper Brochmands* huspostil til *Jesper Husmands* brokpistol, og efter samme mønster bliver klassikeren *Levned* og *meninger* til *Mened* og *levninger*.

Man kan nævne forskydningen af ordenes tryk, hvorved almindelige sætninger bliver ukendelige eller skifter betydning: *lectiles colitorum* (læg ti læs kul i to rum), *allez ville ovère vort guerdette est laoueste* (alle vil over, hvor gærdet er lavest); syng linien „Der sidder en officer ved bordet med sin mad“ på melodien „Det var en lørdag aften“.

Dernæst nogle bemærkninger om det givne sprog + udenlandske elementer.

20. Det udenlandske bringes „nærmere“, det fratages noget af sit imponerende væsen, bringes ned på jorden, ved en hjemlig tilføjelse. — Polsk *Supersam* er en kæmpestor selvbetjeningsbutik; folkeligt omskrives det til *supersamiec*, hvor *samiec* ret neutralt blot siger 'handyr'. Ostesorten *Roquefort* fordanskes som *rokkefår*, hvortil man så kan danne „synonymet“ *vrikkelam*.

21. Eller noget sådant sker, ved at man laver et hjemligt rim. Således polsk „Was ist das — kapusta i kwas“. Og navnet *Rabindranat Tagore* får fortsættelsen *jadra ma chore* (har syge testikler). Man nævner John Rockefeller og følger til: *w kroku feler*, vistnok 'i skridtet en skavank'.

22. Det udenlandske får en spøgetfuld (sagen uvedkommende) „oversættelse“, der lydlig kommer det originale nær: *it does'nt matter* = *et dusin måtter*; der *Greis lag im Schatten des Ölbaumes* = *grisen lå i sjatterne fra øltræet*.

Tjekkisk har kalkeret talrige tyske ord, men helt forvrøvlet er *predstrel*, bag hvilket anes tysk *Vorschuss* ('gagefors kud') (noteret hos en tjekkisk revyforfatter).

23. Man beder om en oversættelse til modersmålet (fra polsk synspunkt), og den adspurgte går intetanende i vandet, idet tvetydighed opstår. Polakken skal oversætte det tyske *Gerichtsfrage in Kosten* (hvilket sidste er tysk for lokaliteten Koscian) og svarer: *sadu pytanie w Koscianie*, hvilket, opløst som *sa-dupy-tanie* etc., vil sige 'Bagdele er billige i K'.

"ER LAG IN
DEN SCHATTEN
DES ÖLBAUMES"

24. De forvrøvlede oversættelsers antal er legio. Hermed tænkes på typen *Zwölfmutigkeit* for *tålmodighed* (sønderjysk morsomhed). Fra svensk kendes *allt er öde och tomt*, der oversættes til tysk *alles ist Schicksal und Bauplatz*. En tysk spøgefuldhed er dette opdigtede og meningsforladte stykke latin *Rex pulex in Africam et multum in plus*, m.a.o. *Der König floh nach Afrika und fiel ins Meer* (meddelt af Poul Høybye).

Erik Hansen har gjort mig opmærk-

som på *tandem*, 'dobbeltskykel'. Ordet er dannet i engelsk: *at length* betyder dels 'på langs', dels 'omsider'; den sidste betydning, der jo intet har med cyklen at gøre, har man oversat til latin *tandem*!

Indenfor det sproglige nonsens fejrer menneskets opfindsomhed store triumfer. Det vidtforgrene og dybt menneskelige fænomen kan ikke ignoreres.

Chr. Hougaard, f. 1915
lektor i slaviske sprog
Københavns Universitet

Af tekniske grunde har citaterne fra de slaviske sprog ikke kunnet gengives helt korrekt.

Artiklens forfatter vil være interesseret i gode råd fra læserne om systematisering af iagttagelser over „sprogligt nonsens“. Kan man finde frem til en opstilling i færre punkter?

At bande eller ikke bande

Nogle problemer i en hverdagshandling

Det er ikke mere forbudt at bande, hvad det vitterligt var i Danske Lov. Der er næppe nok nogen, der tager anstød af det, ihvertfald så længe det drejer sig om en afslappet dagligdags samtale. Bander man derimod i massekommunikationsmidler, er det for visse kredse et politisk problem, og det kan jo godt pirre ens nysgerrighed. De samme samfundsforbedrere bander utvivlsomt i venners lag, men smutter der en ed gennem radioen, er fanden løs, om man så må sige.

På et andet punkt er der mange, der uanset politisk indstilling tager anstød af bandeord; det er i dårlige oversættelser, specielt fra engelsk. Man kender typerne *forbandet godt*, og de støder en smule an, ikke fordi de er bandeord, men fordi de kunne være gengivet bedre.

Bandeord viser sig således at kunne være såvel et politisk som et oversættelsesteknisk problem. Har de to ting noget med hinanden at gøre? Lad os kaste et blik på fænomenet.

Det at *bande* er ikke alene at *sige* noget, det er tillige i helt typisk grad en *handling*. I visse henseender er banderiet i familie med *ønsker*, og vi møder derfor i banderiet nogle af de samme sproglige udtryk som hos *ønskerne*. Man kan *„ønske én død og djævel“*, ligesom man kan *„ønske tillykke“*; biordet *„gid“* (der egentlig er en gammel hovedsætning: *„Gud give det“*) kan såvel anvendes til at *ønske sig* noget som i sætninger som *„Gid fanden havde ham!“* Endelig har banderiet erobret den gamle bøjningsform *ønskemåde*, der er sprællevende i disse

forbindelser: „Fanden stå i'et“, „Gud straffe ham“, mens den iøvrigt stort set er uddød.

Banderiet har også sine egne sproglige midler. Mest påfaldende er de over- og underjordske magter, hvis navne bandere og sværgere bruger til deres skumle formål.

I andre henseender skiller banderiet sig ret meget fra ønsker. Effekten af banderiet er ikke just noget ønske, snarere en trussel eller blot i al almindelighed lidt rask mentalhygiejne.

Bandeord blandes tit sammen med skældsord og „frække ord“ i det hele taget. Det er *tabuet*, der sætter disse fænomener i samme bås som utilstedelig men i visse situationer temmelig nyttig sprogbrug. Netop for at man kan snige sig uden om forbudet, opstår der i bandeordenes sted en masse særprægede eufemismer, tit nonsensord eller ganske uskyldige ord, der på grund af en lydlig eller billedlig lighed med det egentlige tabuerede ord træder hjælpende til: *ved grød* (Gud), *for katten* (Satan). Det er ordene i deres *konkrete* klang, ikke det bagvedliggende begreb, der er tabueret. En præst kan antagelig godt sværge „*ved Beelzebub*“ uden at forarge, men menig-

hedsrådet bærer, hvis han tager Beelzebubs dagligsproglige synonymmer i sin mund.

Vi vil i det følgende holde os til at diskutere bandeordene og lade skældsordene og de „frække ord“ ude af betragtning. Afgrænsningen af grupperne vil jeg foretage i sammenhæng med definitionen af bandeordene.

Hvordan kan vi beskrive bandeord?

Til beskrivelsen af oversættelsesproblemerne mellem danske og engelske bandeord kan det være praktisk at kunne skelne mellem forskellige former for banderi. Imidlertid yder dagligsproget i de to sprog, vi taler om, ingen umiddelbar hjælp. Ordene *ed*, *banden* og *sværgen* flyder i høj grad ud i hinanden uden alligevel at dække hinanden helt, og det samme gælder deres engelske tilsvarende: *oath*, *cursing* og *swearing*. Ashley Montagu har dog i sin bog „*The Anatomy of Swearing*“ (London 1968) forsøgt at angive nogle forskelle mellem disse begreber. Dem vil jeg her bygge videre på ved at forbinde dem med forskellige sproglige forhold.

Montagu definerer begrebet „*swearing*“ („at svovle“) som „*the act of verbally ex-*

pressing the feeling of aggressiveness that follows upon frustration in words possessing strong emotional associations" (den handling at give følelsen af aggressivitet, der følger på en skuffelse, sprogligt udtryk i ord, der besidder stærke følelsesmæssige ladninger). Begrebet dækker den proces, hvor man svovler løs uden noget bestemt mål som et middel til at neutralisere smerte eller ulyst; om man vil: det mentalhygiejniske banderi. Denne gruppe eder omfatter udtryk som *"Av for fanden"*, *"Gudddd"* *"Det var pokkers"* og utallige andre. De er karakteriseret ved ikke at have noget sprogligt udtryk for noget mål (dvs. nogen eller noget, det skal gå ud over) – ihvertfald højst et meget svagt og udefineret mål som det *"det"*, der er pokkers i *"Det var pokkers"*. I denne gruppe hører udtryk som *"Fanden flå mig"*, *"Den onde bande og baldyre mig"* o.lign. til, når de står isoleret. Disse typer, hvori den talende selv er målet for bandeordet, hører ellers til i kategorien *eder*, når de optræder knyttet til en sætning, men de optræder givetvis ikke som eder uden denne sætning.

Begrebet *"cursing"* (*"at forbande"*) definerer Montagu som *"a form of swearing distinguished by the fact that it invokes or calls down some evil upon its object"* (en form for banderi, der er kendetegnet derved, at der påkaldes eller nedkaldes noget ondt over objektet.) Der er således et mål her, som iøvrigt kan være alt fra ens nabo til ens kuglepen, og dette mål er på en eller anden måde tilstede sprogligt, enten gennem omtale eller tiltale. I den regulære forbandelse er bandeordet og tiltalen to forskellige ord (*"Han er en fandens karl"*, *"(en) skide overlægesøn"*). Skældsordene er også en slags forbandelser, men her er der almindeligvis kun ét ord, skældsordet selv, der på en gang omtaler målet og giver det en sønderlem-

mende karakteristisk. Det er iøvrigt værd at lægge mærke til, at udslyngelsen af skældsord ofte ledsages af forskellige gestus. Man peger på sit offer eller bøjer sig frem mod det, præcis på samme måde, som når man verbalt peger på målet for forbandelsen.

Montagu foreslår – iøvrigt ikke som den eneste forfatter i edernes faglitteratur – at *eder* (*"oaths"*) betragtes som afledte af forbandelsen. Det gælder givetvis ikke alene de juridiske eder, men tillige alle de beslægtede former for kraftige forsikringer om, at man taler sandt. Eden er således en forbandelse, som den talende nedkalder over sig selv. De evige danske *"sgu'er"* og sætningsindsbud som *"– fanden ta' mig–"* er af denne type. Målet for disse typer er selvsagt den talende selv, som påfører sig selv – og i særdeleshed sin salighed – al landsens farer gennem disse udtryk.

Ederne i sætningssammenhængen

De forhold omkring bandeordenes mål, som jeg her har skitseret udfra Montagus arbejde, kan benyttes ved en undersøgelse af de forskellige gruppers funktion i sætningen. Forbandelsen, som tillægger sit mål forskellige uheldige egenskaber, udføres typisk ved hjælp af konstruktioner som *"Det er da satans, at ..."*, *"Det var som syv satan"* (men jo mere datiden nærmer sig betydningen af uvirkelighed, irrealitet, jo mere nærmer disse typer sig til svovleriet) og forskellige bestemmere: tillægsord som *"skide"* og ord som *"satans"* og *"helvedes"*.

Ederne har helt andre pladser i sætningen. Bandeordet kan her være en biordsagtig indholdsbestemmelse til udsagnsord som *"at sværge"* og *"at sige"*, som typisk anvendes ved edsafleggelse; således f.eks. i udtryk som *"Jeg sværger ved Gud"* o.lign. Imidlertid behøver man ikke

altid at udtrykke sig så fyldigt. Både i engelsk og dansk kan den biordsagtige indholdsbestemmelse optræde *uden* ud-sagnsord, enten foran eller efter sætningen. I disse tilfælde bestemmer bandeordet *hele* sætningen; den er ikke alene et underordnet sætningsled, hvilket fremgår af betydningsforskellen i eksempler som disse:

(1) jeg gjorde det for fanden

(2) jeg gjorde det, for fanden

I det første eksempel har den talende gjort fanden en tjeneste, men er i det andet bare gal i hovedet. I engelsk har vi helt tilsvarende:

(3) I met him by Abercrombie's

(4) I met him by God

(5) I met him, by God.

I dansk optræder disse udtryk desuden meget hyppigt som indskudsled, en udtryksmåde, der så vidt jeg kan skønne ikke findes i engelsk. Her kender man ganske vist til indskud, der modificerer hele sætningen, men bortset fra nogle til-lægsord, sammensat med „-well“ (blas-tedwell, bloodywell, damned well), fore-kommer der mig bekendt intet, der i no-gen forstand kan kaldes bandeord. I dansk dominerer disse indskudstyper al-lerede hos Holberg, der er storforbruger af udtryk som „saa mare“ og „min Troe“. Og selvom udtryksmåden har ændret sig siden Holbergs dage, er indskuddet sta-digvæk den foretrukne måde at bande på på dansk. En moderne Jacob Berg, Eras-mi Montani broder, ville f.eks. ikke for-sikre, at han „saa mare nok (kiendte) Bi-belen“ (2. akt, 2. sc.). Det ville snarere falde således: „Jeg kender sgu nok Bib-len“ eller med et ekstra tryksekslen: „Jeg kender fa'me nok Biblen“. Yndlingseden – „sgu“ – er en forkortelse af et gammelt edsudtryk „så Gud hjælpe mig“ – og man må håbe for Vorherres nattesøvn, at han ikke er sproghistorisk orienteret, så

tit det udtryk bruges.

Banderiet uden mål forekommer i al væsentlighed i udbrud, enten med nav-neord eller med forholdsordsforbindelser. Svovleriet er således karakteristisk bun-det til udbrudsord („*Av/uh/føj for Fan-den!*“) samt forskellige stående vendinger, som ikke angriber noget mål.

Lad os nu prøve at undersøge, hvad disse definitioner kan bruges til i prak-sis.

Oversætterens praksis – når den er bedst

Denne del af min artikel bygger på en indsamling fra to moderne skuespiltek-ster af alt, hvad man i dagligsprogets el-ler sproghistoriens forstand kunne kalde bandeord. Den behandlede tekst er John Osbornes „Look Back in Anger“ og den danske oversættelse heraf, „Ung Vrede“. Som kontrolmateriale anvendte jeg Leif Panduros „Bertram og Lisa & Anne og Paul“. Af flere grunde tør man regne med, at forfatterne nogenlunde gengiver deres egen anvendelse af bandeord i tale-sprog, og at optællingen således ikke bli-ver besværliggjort af passager, hvor ban-deordene fungerer som karakteristisk af rolle. Panduroteksten er ganske vist ud-fra en løs beregning lige ved 1/3 gang større end Osbornes tekst, men da regi-bemærkningerne er fyldigere hos Pandu-ro, vil jeg antage, at optællingerne i ma-terialet ikke er totalt misvisende.

I og for sig er antallet af bandeord i de to tekster ikke voldsomt. Af de 15.-20.000 ord, som jeg skønner at replikkerne rummer, er 95 i Panduros stykke og 54 i Osbornes bandeord. Som nævnt *kan* Pan-duros stykke være større end Osbornes, men den danske rekord er alligevel gan-ske flot.

I såvel „Look back ...“ som i „Bertram og Lisa ...“ er der steder, hvor bandeor-

dene er kraftigt koncentreret. Det gælder således i den danske tekst 2 scener med en arbejdsformand, der pludselig bringer antallet op fra omkring 1 eksempel pr. side til 5 pr. side. Koncentrationen er ligeledes høj i de ægteskabelige skænderier. I den engelske tekst findes der kun 5 eksempler i scener uden den mandlige hovedperson Jimmy Porter, hvilket ikke står i noget rimeligt forhold til længden af den tid, hvor han er væk. Når Jimmy er på scenen, flyder bandeordene frit, sært nok dog med kraftige dyk i hans monologer. De er til gengæld meget ofte voldsomme nedrakninger af hans omgivelser i et snertende og blomstrende billedsprog, hvis stilfigurer har adskillige lighedspunkter med både skældsord og bandeord. Lad os tage et eksempel: når Jimmy et sted siger om sin svigermor, at hun er *„ligeså grov som en nat på et bordel i Bombay og ligeså sejt som en sømands arm“* (ovrs. HJ), er det hverken i overensstemmelse med takt og tone hos en engelsk Emma Gad eller med bandere og sværgeres skik og brug. Men selve skildringen af hende med alle dens henrydninger til vold og seksualitet trækker hende alligevel ligeså effektivt ned i skidtet, som hvis han havde kaldt hende ved et par typiske skældsord som *lort* og *gammel luder*. Vi har stiltiende begrænset denne undersøgelse til at gælde størrelser på ordniveau, men hvis man tog udladninger som Jimmys ovenfor anførte med, ville den danske rekord nok smuldre.

Optællingen giver følgende resultat:

LOOK BACK IN ANGER

Ialt 3 *edsudtryk*, nemlig 2 biord (*„damned well“* og et forholdsordsled (*„— by God, I'll lay you out.“*)

Ialt 20 *forbandelser*, udelukkende tillægsord som *„bloody“, „damned“* m.fl.

Ialt 20 eksempler på *svovleri*, nemlig 5 udvidelser af *wh*-ord (*„What the hell ...“*) 5 forholdsordsled (af typen *„Oh, for heaven's sake, don't be ...“*) og 10 udbrud (*„Oh god“, o.lign.*) Desuden 11 stående vendinger, som vi ser på nedenfor.

BERTRAM OG LISA & ANNE OG PAUL

Ialt 69 *edsudtryk*, hvoraf de 59 er *„sgu'er“*, 1 *„Gu“*, 5 er lignende biord (*„faneme“* o.a.) og 4 er forholdsordsforbindelser (*„fordi jeg har andet at lave for satan“* — trods kommaets fravær er der gode grunde til at opfatte dette eksempel som et bandeord).

Ialt 9 *forbandelser*, nemlig 1 eks. af typen *„Det var fandens“*, 3 ejefaldsformer (*„satans banalt“* o.lign., 3 førsteled i sammensætninger (typen *„skide bange“*, der både kan være skrevet delt og i et ord) samt 2 forholdsordsled som indholdsbestemmelser (typen *„den smager ad pommern til“*).

Ialt 12 eksempler på *svovleri*, nemlig 3 forholdsordsled uden for sætningssammenhæng, 4 udvidelser af *hv*-ord (typen *„Hvad fanden ...“*) og 5 udbrud (*„Gud!“* eller evt. *„Gud, hvor det ligner ham!“*)

Desuden 5 faste forbindelser — iøvrigt såvel i rene tal som i procenter bemærkelsesværdigt få, sammenlignet med engelsk.

De faste forbindelser udgør en meget blandet gruppe i begge sprog. Den omfatter blandt de danske eksempler spørgsmålsindlederen *„Gud ved“* og udtryk som *„Hold kæft“, „De kan rende mig“* og *„Det har ikke en skid at gøre med ...“*. Mens spørgsmålsindlederen antagelig er *svovleri* (ligesom udvidelserne af *hv*-

ordene, f.eks. „Hvad djævelen ...“), er de øvrige snarere på linje med forbandelserne. Det er i øvrigt værd at notere, at de to sidste er udtryk for ligegyldighed.

Den mest slående forskel på de to sprog er mængden af edsudtryk i den danske tekst, hvor de to andre grupper fører en noget hensygnende tilværelse. I den engelske tekst er ederne derimod den mindste gruppe; når man medtager to af de stående udtryk (f.eks. et „*Blimy*“, der er trukket sammen af „*Blind*“ og „*me*“), kommer antallet op på 5. Når man medtager 5 af de stående udtryk, kommer antallet af forbandelser derimod op på 25, ligesom der bliver 24 eksempler på svovleri, når man tilkender denne gruppe 4 af de stående udtryk.

Mens hovedparten af forbandelserne i den engelske tekst udføres med tillægsord, udføres forbandelserne på mange forskellige måder i dansk. De danske forbandelsestyper kan tilmed i mange tilfælde kun knyttes til udsagnsord, modsat de engelske, der som regel hæftes på navneord. Kun eksempler som „*satans banalt*“ kunne have svaret til de engelske typer, idet man jo også sagtens kan have eksempler som „*satans tøs*“, men eksempler af den sidste type forekommer ikke i Panduros tekst. Selv indenfor gruppen af forbandelser er der således problemer.

Oversætterne af „*Look Back in Anger*“, Margit Laub og Finn Methling, har søgt at løse dette problem på forskellige måder. De har ikke lagt sig fast på en mekanisk løsning for hvert tillægsord i engelsk, men oversætter f.eks. *bloody* snart med *helvedes*, snart med *satans*, snart med *skide* (det ubøjelige tillægsord, 3 gange) og snart med *forbandede* (2 gange). Forbindelserne med *damned* oversættes som regel helt frit og tit meget fikst. *Blooming* og *blinking*, der optræder et par gange, behandles som *bloody*, som de

jo går i stedet for.

En sådan oversættelse kan næppe give nogen feinschmeckere myrekryb. „*Skide*“ er en hyppig og god løsning af oversættelsesproblemet, og den typiske brøler i oversættelser fra engelsk, mekanisk at gengive „*damned*“ med „*forbandet*“, er undgået med flid. „*Forbandede*“ forekommer ganske vist, men virker hverken skurrende eller urigtig.

Det har også interesse at gå den modsatte vej og se på de „*sgu'er*“ og det enlige „*skam*“, der findes i oversættelsen. Af de 4 „*sgu'er*“ oversætter ét „*damned well*“ – der jo også er et edsudtryk – og et forekommer i en fri oversættelse, hvor vendingen „*I don't give a damn about miss Drury*“ bliver til „*Jeg er sgu ligeglad med miss Drury*“ (Danske meddelere er uenige om, hvorvidt man på dansk kan „*give en skid for Hans/Peter/Else ...*“). Antagelig kan man ikke). De to sidste „*sgu'er*“ virker mere improviserede. Et kan (ligesom „*skam'et*“ tænkes at oversætte et efterstillet „*all right*“, mens et optræder i en meget fri oversættelse. „*You've made me wrench my guts*“ bliver til „*Jeg er sgu lige ved at brække mig*“.

Problemer med nationalkarakteren?

Selv med disse småforskydninger fra original til oversættelse er der ikke sket andet end en tilnærmelse til dansk bandeords-praksis. 10 eder ud af ca. 50 eksempler giver ikke helt samme forholdstal som næsten 70 eksempler ud af 95. Det kunne se ud til, at danskere har et enormt behov for at udtrykke deres sandhedskærlighed, mens englændere har et enormt behov for at rakke ned på deres omgivelser.

Man kan muligvis forklare denne åbenlyse urimelighed dermed, at de betydningsfunktioner, som jeg har opstillet med støtte i Montagus inddelingsforeslag,

.. FANDEN FLÅ OG
FORTÆRE MIG!

kan udføres med andre sproglige midler end dem, der normalt regnes for at være bandeord. Til de engelske „bloody'er" og „damned'er" kunne der således svare til lægsord som *infam*, *modbydelig* og *afskyelig*. Selv ordet *fantastisk* har jeg i en avisartikel set nævnt som bandeord, men det er nu vist tvivlsomt. Det er endvidere værd at lægge mærke til, at de tilsyneladende modsætninger „lækker" og „ulækker" hyppigt bruges i flæng, uden at der opstår misforståelser, begge med betydningen „misliebig". Antagelig kan man også gå den modsatte vej med edsudtrykkene. Kraftigt tryk på udsagnsordet og efterstillede „all right'er" spiller måske i engelsk nogenlunde samme betydende rolle som de danske „sgu'er".

Mens de definitioner, som jeg har givet, antagelig er anvendelige ved en sproglig betragtning, vil jeg medgive, at de næppe kan redegøre for den almindelige opfattelse af, hvad bandeord er. Derimod kan de sandsynliggøre, at der er

forskel på udstrækningen af begrebet „bandeord" på de to sprog. Umiddelbart er det svært at se, hvad der gør et „bloody" værre end f.eks. et „modbydelig", der ledsages af en fæl grimasse. Vi har til og med anvendt ordet *blodig* i en overført betydning, der ligger ret tæt på den engelske, og vi gør det stadig i vendinger som „blodig synd" og „blodig uret", som man næppe umiddelbart ville kalde for eder. Til overflod kan det anføres, at man i Amerika aldrig hører *bloody* som bandeord.

Det er tænkeligt, at historiske forhold har betinget disse forskelle. Som jeg nævnte i indledningen, har man i Danmark forfulgt banderiet retsligt, i hvert fald på papiret. Det samme var tilfældet i England, men her holdt man sig ikke til at udstede paragrafferne. Specielt under puritanerne kunne de, der blev grebet i at bande, hastigt se deres penge vandre over i sognets fattigkasse. Det er værd at bemærke, at det ikke er kirken,

der sender retsmaskineriet på jagt efter bandeord. Det er en opinion, der helt utvetydigt var stærkest, når borgerskabet var politisk stærkt. De første love udstedes i det stærkt kalvinske Skotland i 1551, og opinionen kulminerer, som man ved, i den periode, hvor de egentlige magthaveres navne skjules bag dronning Victorias. Det er også værd at bemærke, at man allerede omkring 1710 (hos Addison og Steele) møder *verdslige* argumenter mod banden og sværger. Man argumenterer ikke som i middelalderen (og som vor egen Peter Palladius) med, at ederne sønderriver Frelserens legeme; nu går argumenterne på, hvad man kan spare af tid og kræfter ved at udelade alle de stygge ord. — Her i Danmark har vi tilsyneladende både moralsk og juridisk været bagefter, hvilket ikke er underligt, hvis opinionen er knyttet til borgerskabets styrke. Det er interessant at sammenligne Addison og Steele med den lidt yngre Holberg, som nægter sig meget lidt med hensyn til bandeord i skuespillene og som i sine epistler er overordentlig tvetydig, når talen falder på eders anstødelighed.

Det er i den forbindelse ganske interessant at se, at det engelske banderi fra før år 1600 har lignet det moderne danske en del. Ikke alene kan man finde udtryk som „*Devil gore me*“ („djævelen gennembore mig“) og „*Devil stick me*“ („djævelen stikke mig“), men man kan også finde regulære edsudtryk med forholdsordsled. Her et par smagsprøver fra 2. akt, 3. scene af Shakespeares „*Twelfth Night*“ („Helligtrekongersaften“): „*Nay by my troth I know not (...)*“; „*Here comes the fool i'faith*“; „*By my troth the fool has an excellent breast*“; „*'twas very good i'faith*“.

Antagelig forholder det sig altså sådan,

at censuren på bandeord har været stærkere i England, og at det er hovedårsagen til de forskelle, som vi idag finder mellem de to sprogs banden. I England er eden som bandeord næsten helt uddyddet. Til gengæld har forbandelsen i engelsk en position, som den i nogen grad savner hjerhjemme. Mest ligner systemerne hinanden indenfor det objektløse svovleri, der antagelig også er den ufarligste form for banden.

Når vi således kan skelne mellem tre beslægtede former af talehandlingen „at bande“, nemlig svovleriet, forbandelsen og eden, og konstaterer, at der i begge sprog så at sige „mangler“ en, kan vi drage nogle konklusioner om mulighederne for at oversætte bandeord. Det mest regulære er muligvis at oversætte de mange *bloody'er* og „*damned'er*“ helt frit til dansk, enten med de slangprægede tillægsord, der er blevet gangbare i de senere år eller eventuelt helt uden adjektiver. „*Satans*“ og „*skide*“ er også stadigvæk gode løsninger, men de kan være lidt for kradse i mange tilfælde, og i alle fald kan repertoiret godt tåle en udvidelse. Til gengæld kan man eventuelt strø et par *sgu'er* og *faneme'r* ud på passende steder, men med skønsomhed! En alt for mundrap oversættelse kan måske virke lige så forkert, som hvis man forandrer stednavnene i en Sherlock Holmes-fortælling fra London'ske til Københavnske.

Det oversættelsestekniske og det politiske problem havde altså noget med hinanden at gøre. Det oversættelsestekniske problem opstår i kølvandet på den udvikling af banderiet, som af politiske årsager fik en forskellig retning i de to sprogområder.

Henrik Jørgensen, f. 1953
Stud. mag. (dansk, tysk)
ved Københavns Universitet

Om den store Guds Gespaaetelse/met Sværen oc Banden

Fra Peter Palladius' bog om sværgen og banden (1557). Man ser hvordan folk bander ved Jesus' sår, mens djævelen i forgrunden flittigt noterer op.